

TÜRK ŞAHIS ADLARINDA HAYVAN KÜLTÜ

Animal Cult Is Carried in Turkish Names

Le culte des animaux dans les noms propres turcs

Ahmet KARADOĞAN*

ÖZET

Türklerin tarih boyunca kullandığı şahıs adlarına bakıldığında hayvan adlarının bu alanda önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada Türkler tarafından şahıs adı olarak kullanılmış olan ve hâlâ kullanılmakta olan hayvan adları incelenmiştir. Aynı zamanda incelenen adlarla Türk kültürü arasındaki ilişkiye de değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ad Bilimi, Şahıs Adları, Hayvan Adları

ABSTRACT

If one looks at the anthroponyms that the Turks have used throughout the history, he / she sees that the animal names occupies a significant place.

This study analyses the animal names that were used and are still being used by the Turks as antroponym. Moreover, the relationship between the antroponyms that this study investigates and Turkic culture was elaborated.

Key Words

Onomastic, Anthroponym, Animal Names

Ad kavramı eskiden beri insanlar için çok büyük önem taşımıştır. Yapılan incelemelerde adın eskiden beri gerçekten de insanlar için çok önemli bir kavram olduğu anlaşılmaktadır. Birçok toplumda bir varlığın adını anmak onu çağırarak anlamına geliyordu. İslâmiyet'te Allah'ın adları yerine sıfatları anılır. Aynı duruma Hristiyanlar ve Budistlerde rastlanır. Almanlar şeytanın adı olan *Satan* yerine onu tersten söyleyerek *Natas* derler. Fransızlar da *Diable* yerine onun bozulmuş biçimleri olan *Diacre*, *Diantre* gibi şekilleri kullanırlar. Buradaki durum, adın insanlar için taşıdığı önemden kaynaklanmaktadır (Aksan 1995: 415).

Hatta kimi toplumların mitolojisinde varlık ile sözcük, sözcük ile anlam bir-

birinden ayrılmazlar, bir birlik olarak görünürler. Sözcük, varlığın bir simgesi, adlandırılması, göstergesi değil; onun gerçek bir parçasıdır. Her nesnenin özü adlarda saklıdır. Adlara egemen olmasını bilen kimse nesnelere üzerinde de egemenlik kurar (Akarsu 1983: 15).

Bir çok dilde özel adlar, tür adlarından oluşur. Zamanla bu kelime tür adı olarak kullanımdan düşünce anlamı unutulur. Bazen de özel adlar dinî faktörlerle sebebiyle yabancı dillerden alınırlar; bu tür özel adların anlamı ise çoğu kere bilinmez. Buna karşılık çok fazla dışa açılmamış olan toplumlarda özel adların anlamını tespit etmek daha kolaydır. Çünkü yabancı dillerden girme adlar olmadığı gibi çoğu zaman özel ad haline gelen tür adları da kullanımdan

* Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

düşmemiştir. Kelime hem tür adı hem de özel ad olarak kullanılmaktadır.

“Özel ad durumuna geçen tür adları hangileridir?” sorusunun cevabı çok zor değildir: Toplumlar genellikle hayatlarında önemli yer işgal eden ve değer verdikleri şeylerin adını özel ad olarak kullanmışlardır. Türkler gibi hayatının birçok yönü hayvan merkezli olan bir milletin özel adlarında bu hayvanların adlarına rastlamak çok tabiidir. Aynı duruma Kızılderililer gibi hayatında hayvanın önemi çok büyük olan başka milletlerde de rastlanır.

Dünya toplumlarında ve Türklerde ad verme gelenekleri üzerine yapılan çalışmalarda dinî adlar koyma; ünlü ve saygın kişilerin adlarını koyma, destanlarda, masallarda geçen adlar koyma; yer adlarını, kavim ya da boy adlarını koyma gibi eğilimlerden bahsedilmiştir (Aksan 1995: 440-442). Bu tür çalışmalarda hayvan adlarının şahıs adı olarak kullanımına yeteri kadar değinilmiş olduğu söylenemez. Bu çalışmanın konusu anlaşılacağı üzere Türklerde hayvan adlarının şahıs adı olarak kullanılması olacaktır.

Türklerin, en eski zamanlardan beri bozkırda yaşadıkları bilinmektedir. Bozkırdaki hayat tarzında hayvan şüphesiz en önemli ekonomik unsurdur. Aynı zamanda bozkırın coğrafya ve iklim şartları da hayvan besleyiciliğini gerekli kılmıştır. Hayvanların, Türklerin ekonomisinde, günlük yaşayışında, askerî sisteminde ve mitolojisinde çok önemli bir yeri olduğu kesindir. Hatta, Sagitov, Başkurt Türklerinin folklorunda at, kurt, geyik, turna, kuğu gibi hayvanlara tapınma olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Bu konudaki delillerinden biri de İbn Fadlân'ın verdiği bir takım bilgi-

lerdir (Sagitov 1986). Fakat İslâm coğrafyacalarının her zaman güvenilir bilgiler vermedikleri, bazen abartılı hatta inanılması mümkün olmayan şeyler anlattıkları görülmektedir. Buradaki durumun tapınma değil sadece saygı gösterme ve kutsallaştırma olduğu muhakkaktır. Her ne sebeple ve surette olursa olsun hayvanların Türk kültüründe oldukça geniş bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu sebeple de Türk şahıs adlarında çeşitli hayvan adlarına veya motiflerine rastlamak gayet tabiidir.

Hayvan adları şahıslara özel ad olarak verilebileceği gibi lâkap olarak da verilebilir; fakat özellikle Eski Türk kültürü ve ad verme gelenekleri düşünüldüğünde şahıs adı ve lâkap kavramlarını birbirinden ayırmak ve hangi kelimenin şahıs adı, hangi kelimenin lâkap olarak kullanılmış olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Bu sebeple her ikisi için de “şahıs adı” tabiri kullanılacaktır.

Türklerin hayatındaki en önemli hayvan şüphesiz at olmuştur. Çünkü atı binek hayvanı olarak kullandıkları gibi etinden ve sütünden de faydalanmışlardır. Hepsinden önemlisi at üzerindeki Türkler kendilerini diğer insanlardan üstün hissetmiş ve atın sürati ile uzun mesafelere o zamanın şartları bakımından çok kısa sayılabilecek sürelerde ulaşmışlardır. Bu da onlardaki cihangirlik anlayışına temel teşkil etmiştir. Atın Türk kültüründe ne kadar önemli olduğu Köktürk Yazıtlarından da anlaşılabilir. Bu yazıtlarda, Türklerin kullandıkları atlara birer ad verdikleri görülmektedir (Aalto 2000).

Atın evcilleştirilmesi insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Atın kullanılması tarihçiler tarafından bir uygarlık alâmeti olarak görül-

müştür. Sırf bu sebeple bazı Avrupalı araştırmacılar atın evcilleştirilmesini sahiplenmek istemişlerdir. Fakat atı ilk olarak Türkler ve Moğollar gibi Asyalı kavimlerin evcilleştirdiği çoğu araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Türklerin de yaşadığı topraklar, atın ilk evcilleştirildiği yer olarak bilinmektedir. Bu topraklarda sekiz bin yıl öncesine ait evcil at kemiklerine rastlanmıştır (Çınar 1998).

Türk mitolojisinde at çok önemli bir yere sahip olmuştur. At, Türk destanlarında bahadırın en yakın ve sadık arkadaşı, zaferinin ortağı, akıl hocası, sahibini mutlak ölümden kurtaran ve sahibi kadar cesur bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Türk folklorunda ve geleneğinde efsanevi bir kahraman mahiyetini alan at, bu vasfını gerçek anlamda 7. - 8. asır Türk devlet hayatında kendini göstermeye muvaffak olmuştur. Bu döneme ait heykellerdeki atlar, süvarisine göre daha iyi giydirilmiş ve süslenmiştir. Buradan anlaşıldığına göre zaferler kazanan atlar Türkler için savaşçının kendisi kadar önemlidir. Ebulgazi Bahadır Han, Cengiz'in han olması bahsini anlatırken boy temsilcisi olan Gökçe'nin "arada bir bana gaipten bir boz at gelir, ona binerek göğe çıkar, Tanrı ile konuşur gelirim" dediğini belirterek ona özel bir vasıf kazandırmak istemiştir. Ordos Moğollarına göre Cengiz Hanın atı gökten inmiştir. Bu iki örnekten, atın Moğol mitolojisinde de önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır (Caferoğlu 1953).

Sosyal hayatlarında ve mitolojilerinde çok önemli bir yeri olmasına karşılık Türklerin *at* kelimesini şahıs adı olarak çok fazla kullanmadıkları görülmektedir. Ancak buna rağmen *tay* kelimesi seyrek de olsa şahıs adı olarak kullanil-

mıştır. Bu kelimenin şahıs adı biçiminde kullanılmasına özellikle Memlûk Türklerinde rastlanmaktadır: *Ak Tay* (Süm. 374), *Kara Tay* (Süm. 386), *Kulun Kara* (Caf. 186)

Türklerin hayatındaki diğer önemli hayvan da koyun ve keçidir. Koyun ve keçi tam anlamıyla bozkır hayvanıdır. Diğer hayvanlar gibi sürekli yeşil kalan otlaklara ve sulak alanlara ihtiyaç duymazlar. Sert geçen bozkır kışlarına dayanıklıdır. Ayrıca insanlara et, süt, yün gibi bir çok yönden hizmet verirler.

Türklerin *koyun* ve *keçi* kelimelerini şahıs adı olarak pek tercih etmedikleri görülmektedir. Buna karşılık *koç*, *koçkar* ve *teke* kelimeleri seyrek de olsa kullanılmıştır. Bu tercihte koçun ve tekenin gücü ve çevikliği etkili olmuş olmalıdır. Bu iki kelime tarih boyunca çeşitli Türk boylarında ve devletlerinde şahıs adı olarak kullanılmıştır. Eski Uygur Türklerinde: *Koç* (Caf. 179), *Koçkar* (Caf. 179); Karakoyunlu ve Akkoyunlularda: *Kara Koç* (Süm. 270); İlhanlılar ve Timurlularda: *Koç Hüseyin* (Süm. 324), *Tekecik* (Süm. 331); Memlûk Türklerinde *Altun Koç* (Süm. 375), *Koçkar* (Süm. 388); Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Anadolu'da: *Koçgar* (Süm. 653), *Teke* (Neşrî 50).

İnek, manda, öküz, boğa gibi sığır cinsinden hayvanlar ahlında bozkır hayvanı olmamasına rağmen Türk kültüründe göz ardı edilemeyecek yere sahiptir. Özellikle boğa her zaman gücün tim-sali olarak görülmüştür. Çeşitli destan ve halk hikâyelerinde gücü, kuvveti, yiğitliği temsil etmiştir. Dede Korkut Kitabında geçen Boğaç Han hikâyesi bu bahiste hatırlanmalıdır.

Özellikle *boğa* kelimesi gücü sebebiyle tarih boyunca yaygın bir şekilde şa-

hıs adı olarak kullanılmıştır. Eski Uygur Türklerinde: *Balak Teñrim* (Süm. 80), *Buga* (Caf. 51), *Bars Buka* (Caf. 34), *Bay Buga ~ Buka*, *Esen Buga* (Caf. 76), *İl Buga*, (Caf. 91), *İş Buga* (Caf. 99), *Kök Buka* (Caf. 114), *Moñul Buga* (Caf. 131), *Kara Buga* (Caf. 166), *Kutlug Buga* (Caf. 189); Harzemşahlarda: *Küç Buka* (Süm. 220); İlhanlılar ve Timurlularda: *Ak Buga* (Süm. 352), *Bay Buka* (Süm. 315), *İlçi Buga* (Süm. 357), *Kök Buga*, *Meñli Buga* (Süm. 360), *Sarı Buga* (Süm. 360); Memlûklerde: *Ak Buga* (Süm. 374), *Altun Buga* (Süm. 375), *Bey Buga* (Süm. 381), *Kara Buga* (Süm. 385); Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Anadolu'da: *Kutlu Buga* (Neşri 242), *Buka* (Süm. 623), *Arslan Buka* (Süm. 614), *Er Tana*² (Neşri 340), *Harman Tanası* (Neşri 522).

Türk kültüründe önemli bir hayvan da devedir. Özellikle yük taşımacılığında kullanılmıştır. Ayrıca etinden de faydalanılmıştır. Ancak, şahıs adı olarak kullanımı pek yaygın değildir; buna rağmen *deve* ve *buğra* "erkek deve" kelimelerine seyrek de olsa rastlanır. Karakoyunlu ve Akkoyunlularda: *Deve Oglu* (Süm. 289); Karahanlılarda: *Bugra Beg*, (Süm. 125); Osmanlılar ve Selçuklular zamanında Anadolu'da: *Bugra* (Süm. 626), *Bugra Tigin* (Süm. 626).

Bunların dışında aslan, pars ve kaplan gibi çeşitli yırtıcı hayvanlar da gücü dolayısıyla Türk kültüründe her zaman önemli olmuşlardır. Bunların içinde *arslan* kelimesi tarih boyunca yaygın bir biçimde şahıs adı olarak kullanılmıştır. Köktürklerde: *Bars Beg* (Süm. 55); Eski Uygur Türklerinde: *Arslan* (Caf. 20), *Arslan Tarkan* (Caf. 20), *Çigil Arslan* (Caf. 20), *Beg Arslan* (Caf. 37), *Erk Arslan* (Caf. 74), *Bars Buka* (Caf. 34), *Beg Bars* (Caf. 37), *Kutadmuş*

Pars (Caf. 189); Karahanlılarda: *Begeç Arslan Tigin*, *Burslan*, (Süm. 125); Harzemşahlarda: *İl Arslan* (Süm. 98), *Arslan Han* (Süm. 204); İlhanlılarda ve Timurlularda: *Arslançı*, (Süm. 311), *Arslan Hoca* (Süm. 353), *Arslan Oglu* (Süm. 311), *Şeyh Arslan* (Süm. 364), *Kaplançı* (Süm. 324); Safevîlerde: *Aslan Sultan* (Süm. 241); Memlûklerde: *Ak Bars* (Süm. 374), *Al Bars* (Süm. 375), *Bey Bars* (Süm. 380), *Kutlu Bars* (Süm. 389), *Arslan* (Süm. 376), *Kara Arslan* (Süm. 385); Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Anadolu'da: *Arslan* (Süm. 613), *Ak Arslan* (Süm. 604), *Alp Arslan* (Neşri 18), *Beg Arslan* (Süm. 621), *Kılıç Arslan* (Neşri 26), *Kızıl Arslan* (Süm. 650), *Pars Beg* (Neşri 556), *Mengü Bars* (Süm. 656). Türkiye Türkçesinde de *arslan* ve *alp arslan ~ arslan* kelimeleri şahıs adı olarak kullanılmaktadır.

Türk kültüründe hayvanların mitolojik olarak da önemli yerleri vardır. Türk mitolojisinin en önemli hayvanı şüphesiz kurttur. Özellikle Köktürklerle ilgili kurttan türeme efsanelerinin varlığı bilinmektedir. Bu kurt genellikle dişidir. Fakat erkek kurtla ilgili efsanelere de rastlanır. Ayrıca kurt, Köktürklerden önce de Türk efsanelerinde önemli yer tutar. Hunlar zamanında anlatılan bir efsanede kurt, çölde ölüme terk edilen çocuğu emzirmiştir. Diğer taraftan Oğuz Kağan destanındaki boz kurt da yol gösterici rolündedir (Ögel 1993: 13-29). Ayrıca kurt ana ~ ata sembolünün Köktürkler dışındaki diğer Türk boyları arasında da farklı varyantlarla bulunduğu yolunda bilgiler vardır (Cichocki 1985).

Türk mitolojisinin en önemli hayvanı kurt olmasına rağmen özel olarak çok fazla kullanılmamıştır. Seyrek olarak *kurt* ve *böri* kelimelerinin şahıs adı ola-

rak kullanıldığı görülür. İlhanlılar ve Timurlularda: *Kök Böri* (Süm. 325); Memlûklerde: *Kurt* (Süm. 389); Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Anadolu'da: *Kurd* (Neşri 290), *Ak Böri* (Süm. 604)

Türk mitolojisindeki önemli hayvanlardan biri de geyiktir. Orijinal hiçbir efsanede Türklerin geyikten türediğine dair bir iz yoksa da geyik kutsal sayılmıştır. Bununla birlikte Sibirya yöresinde rengineyi ile ilgili bazı türeyiş destanlarına rastlanmaktadır. Fakat bunlar önemsenecek kadar fazla değildir. Türk destanlarındaki geyik, dişi tanrı ya da dişi ruh durumundadır. Çin kaynaklarında anlatılan bir efsaneye göre Köktürklerin atalarından biri, bir deniz tanrısıyla sevişmiş. Bu deniz tanrısı da bir ak geyikmiş. Geyikle ilgili efsanelere Avrupa Hunlarında da rastlanır (Ögel 1993: 569-583).

Türk mitolojisinde geyiğin önemli bir yeri bulunmasının yanı sıra av hayvanı olarak da Türklerin hayatında geyik önemli bir yer işgal etmiştir. Bütün bunlara rağmen şahıs adı olarak kullanımına pek rastlanmaz; sadece Anadolu sahasında lakap olarak kullanılmış olduğu görülür: *Geyikli Baba* (Neşri 170).

Kartal, doğan, tuğrul ve sungur gibi yırtıcı kuşlar da Türk mitolojisinde önemli yeri olan hayvanlardır. Kırgız Türklerinin bir doğandan türediklerine dair bir efsane vardır. Aynı şekilde Yakut Türklerinin kartaldan türediklerine dair efsaneler vardır. Ayrıca Teleüt Türkleri arasında da dev bir kartaldan türediklerine inanılan bir boy vardır (Ögel 1993: 586-599). İslâmî dönemde de bu tür yırtıcı kuşlarla ilgili menkıbeler vardır (Ögel 1993: 29-33). Ayrıca her Oğuz boyunun bir "ongun"unun bulunduğu ve bu "ongun"un da yırtıcı kuş olduğu bilinmektedir.

Saha Türklerinde her boy bir hayvandan türediğine inanır. Bu hayvanlara büyük saygı gösterilir, eti yenmez. Fakat diğer boyların kutsal hayvanlarına saygı duyma zorunluluğu yoktur. Bu hayvanlar genellikle at, karga, kuğu, atmaca, kartal, turna ve inehtir. Her boy, türediğine inandığı hayvanın adı ile anılır (Ögel 1993: 33-34).

Görüldüğü gibi yırtıcı kuşlar Türk kültüründe çok önemli bir yere sahiptir. Buna paralel olarak da bu yırtıcı kuşların şahıs adı olarak kullanımın oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra seyrek olarak yırtıcı olmayan kuşların da şahıs adı olarak kullanımına rastlanmaktadır. Eski Uygur Türklerinde: *Merkit* "kartal" (Caf. 129), *Kara Kuş* (Caf. 66), *Togrul*, (Caf. 243), *Laçın* (Süm. 86); Karahanlılarda: *Karakuş*, *Togrul*, *Sunkur*, *Laçın*, *Togan*, *Çagrı*, *Çavlı*, *Turumtay*, *Balaban* (Süm. 120-121); Harzemşahlarda: *Togan Togdı* (Süm. 201), *Laçın Beg* (Süm. 221); Karakoyunlu ve Akkoyunlularda: *Ak Togan* (Süm. 265); İlhanlılar ve Timurlularda: *Togan* (Süm. 332), *Tugrulça* (Süm. 333), *Karlugaç* (Süm. 359), Safevilerde: *Laçın Beg* (Süm. 250); Memlûk Türklerinde: *Ak Sungur* (Süm. 374), *Kara Sunkur* (Süm. 386), *Ak Kuş* (Süm. 374), *Ala Kuş* (Süm. 375), *Kara Kuş* (Süm. 386), *Balaban* (Süm. 379), *Bey Dogan* (Süm. 381), *Laçın* (Süm. 390), *Togan*, *Togançık* (Süm. 395); Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Anadolu'da: *Ak Kuş* (Süm. 605), *Alp Kuş* (Süm. 608), *Boz Kuş* (Süm. 625), *Er Kuş* (Süm. 636), *Kara Kuş* (Süm. 646), *Togan* (Neşri 326), *Bazarlı Togan* (Neşri 242), *İl Togan* (Süm. 642), *Kara Togan* (Süm. 647), *Kazancı Togan* (Neşri 650), *Niş Toganı* (Neşri 566), *Balabancık Bahadır* (Neşri 118), *Delü Balaban* (Neşri 214), *İnceciük*

Balaban (Neşrî 226), *Torica Balaban* (Neşrî 226), *Tovuca Balaban* (Neşrî 290), *Sunkur* (Süm. 669), *Sunkurça* (Süm. 670), *Sunkur Tekin* (Neşrî 60), *Ak Sunkur* (Süm. 605), *Alp Sunkur* (Süm. 610), *Kara Sunkur* (Süm. 646), *Tugrul Beg* (Neşrî 24), *Tugrul Tigin* (Süm. 679), *Er Tugrul* (Neşrî 54), *Çavlı* (Süm. 630). Ayrıca günümüz Türkiye Türklerinde de *Tuğrul*, *Ertuğrul*, *Doğan*, *Erdoğan*, *Kartal*, *Şahin* gibi şahıs adları da yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Tarih boyunca seyrek de olsa bazı Türk boylarında *köpek*, *it* ve *barak* kelimelerinin de özel ad olarak kullanılmış olduğu görülmektedir. Günümüz Türkiye Türkleri düşünüldüğünde bu hayvanlar olumsuz değer taşımaktadır. Bu durumda bu kelimelerin özel ad olarak kullanımı oldukça ilgi çekici bir durum arz etmektedir. Oysa zannedilenin ya da bir başka deyişle günümüzdeki durumun aksine Türk mitolojisinde “köpek”in önemli ve olumlu bir yeri vardır. Bunun ilk delili İslâmiyet öncesinde kullanılan on iki hayvanlı Türk takviminde yıl adlarından birinin *it* adı ile anılmasıdır (Caferoğlu 1988).

Köpek, Türk efsanelerinde ve destânî eserlerinde daha çok *it* ve *barak* seyrek olarak da *it barak* biçiminde kullanılmıştır. Bu kelimelere ilk olarak Oğuz Kağan Destanında rastlanmaktadır. Bindiği gibi bu destanda Oğuz Kağana düşman olan bir kavmin adı *It Barak*’tır. Ayrıca, kuzey ve doğu Türklerinin folklorunda da “it başlı sığır ayaklı” bir ulusun varlığına dair bilgiler vardır. Aynı inanışa Moğollarda da rastlanmaktadır. Ebulgazi Bahadır Han, savaş için toplanan Özbeklerden bahsederken “it başlı sığır ayaklı” bir kavimden de söz etmiştir. Altay Türklerinin masallarında ve Kırgız

Türklerinin efsanelerinde “kocaları `köpek’ kılığında olan güzel kadınlar ülkesi” ile ilgili bilgiler vardır. Kırgız, Kazak ve Başkurt Türklerindeki bir inanışta, yumurtalarından bir tanesinden köpek yavrusu çıkan bir kuş vardır. Aynı bilgiler Kaşgarlı Mahmut tarafından da verilmektedir (Caferoğlu 1988).

Özellikle *barak* kelimesinin şahıs adı ve unvan olarak kullanılmış olduğu görülmektedir. İslâm kaynaklarında Sarı Saltuk’un müritlerini *barağım* diye çağırıldığı yönünde bilgiler vardır. Marco Polo *Barak* adını taşıyan bir Moğol şehzadesinden bahsetmektedir. Aynı şekilde Çağatay’ın beylerinden biri de bu adı taşımıştır. Selçuklu vezirlerinden birinin adının da *Sadettin Köpek* olduğu bilinmektedir (Caferoğlu 1988). Görüldüğü gibi Türk kültüründe ve mitolojisinde *köpek* zannedildiği gibi olumsuz bir değer taşımamaktadır. Aksi takdirde Türk efsanelerinde bu kadar yaygın bir işgal etmezdi.

Türk ad biliminde *köpek* ilk olarak Eski Uygur Türklerinde görülür: *İt Saman*, *İt Tarhan* (Caf. 101). Daha sonraki dönemlerde de çeşitli Türk topluluklarında rastlanmaktadır. İlhanlılar ve Timurlularda: *İt Oglı*, *İt Kulı* (Süm. 304); Safevîlerde: *Köpek Sultan* (Süm. 249); Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Anadolu’da: *Köpek Oglı* (Neşrî 402), *Barak Baba* (Süm. 703).

Buraya kadar verilen özel adlar genellikle ya güçlü, çevik ve yırtıcı hayvanların ya da Türk mitolojisinde önemli yeri bulunan hayvanların adından seçilmiştir. Halbuki tarih boyunca Türklerin kullanmış olduğu bazı şahıs adlarının anlamları olumsuzdur. Bunlar genellikle kötü ve murdar görülen hayvanların adlarıdır. Bu tür adların tercih edilmesinde bir Türk inanışı etkili olmuştur.

Dünyanın birçok yerinde çocuklara beğenilen ve hoş giden adlar verilirken Siyam ve Tonking gibi birtakım ülkelerde güzel adların kötü ruhların ilgisini çekeceğine inanılır. Bu sebeple de çocuklara büyüyüp şeytanların ve kötü ruhların tehlikesinden kurtulacak çağa gelinceye kadar *Domuz*, *Yaramaz* gibi adlar verilir. Silezya'da da çocuklar için güzel sözler yerine kaba ve çirkin sözler söylenmektedir. Benzer geleneklere çeşitli Türk boylarında da rastlanmaktadır. Kazak Türklerinde eve Azrail'in gelmesini önlemek için erkek çocuklara Rus adı kondu; Altay Türklerinde de önceki çocukları ölen anne ve babaların yeni doğan çocuklarının yaşaması için kötü ve çirkin adlar koydukları yönünde bilgiler vardır (Aksan 1995: 439).

Türkiye Türkçesinde kullanılan *çocuk* ve *küçük* "küçük çocuk"³ kelimelerinin çıkış anlamı günümüzdeki kadar olumlu değildir. *Çocuk* kelimesi "domuz yavrusu", *küçük* kelimesi de "köpek yavrusu" anlamındadır. Caferoğlu'na göre bu kelimelerdeki anlam değişikliği insanların çocuklarına *kuzum* ya da Azerîlerde olduğu gibi *balam* biçiminde hitap etmesi ile aynı mantık sonucunda gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi *kuzu* kelimesi "koyun yavrusu"; *bala* kelimesi de "kuş yavrusu" anlamındadır. Fakat gerek kuzunun, gerekse kuş yavrusunun sevimliliği vardır, muhtemelen bu sevimlilikleri dolayısıyla bu şekilde kullanılmaktadırlar. Köpek yavrusunda bir noktaya kadar sevimlilik düşünülebilir, fakat domuz yavrusu için asla böyle bir şey düşünülemez. Domuz Türkler arasında eskiden beri olumsuz bir yere sahip olmuştur. İslâmiyet'in kabulüyle de tamamen pis sayılmış, dokunulması bile günah kabul edilmiştir. *Çocuk* kelimesinin bu

kadar yaygınlaşmasında, insanların yavrularını kötü ruhların tehlikesinden kurtarma endişesinin etkili olduğu düşünülebilir. İnsanlar yavruları küçükken bu sevimsiz kelimeyi kullanmaktadır. Zaten belli bir yaşa erişip de kendini koruyabilecek hâle gelince *çocuk* kelimesi kullanılmaz olmaktadır.

Bu tür olumsuz anlam taşıyan adlar Türk ad biliminde çok yaygın olmakla birlikte çeşitli dönemlerde çeşitli Türk gruplarında görülmektedir. Eski Uygur Türklerinde: *Sıçkançı* (Caf. 202); Safevîlerde: *Çekirge Sultan* (Süm. 244); Memlûklerde: *Evren* "ejderha, büyük yılan" (Süm. 384); Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Anadolu'da *Tosbaga* (Neşri 218), *Porsuk* (Süm. 661). Bunların yanı sıra Safevîlerde *Karınca Beg* adına rastlanmıştır. Karıncanın Türk kültüründe genellikle olumlu bir değer taşıdığı dikkate alınırsa burada yukarıda bahsi geçen geleneğin etkili olduğu düşünülemez. Muhtemelen karıncanın çalışkanlığı dolayısıyla böyle bir ad verilmiştir.

Görüldüğü gibi, tarih boyunca Türkler hayvan adlarını şahıs adı olarak kullanmışlardır. Şahıs adı olarak kullanılan hayvanlar, Türklerin günlük hayatında yer alan at, boğa, buğa ve koç gibi hayvanlar olabileceği gibi, mitolojik bakımdan önemli olan kurt ve geyik gibi hayvanlar da olabilmektedir. Ayrıca günlük hayatlarında ve mitolojilerinde çok fazla yer almayan aslan, kaplan gibi hayvanların adları da çevikliği ve gücü sebebiyle şahıs adı olarak kullanılabilir. Bu gibi sebeplerle verilen ya da kullanılan şahıs adları zamanla gelenek hâline gelmekte ve kullanım sebepleri unutulmaktadır. Gücüne, kuvvetine istinaden "Boğa" adını alan bir insanın torunu

da aynı adı, sırf dedesinin adını yaşatma kaygısıyla alabilmektedir. Bu gibi adlar zamanla sıradanlaşarak asıl kullanım sebeplerindeki kaygı tamamen unutulmakta ve dikkate alınmamaktadır. Bu durumda Boğa, Aslan, Pars gibi adları kullananların her zaman güçlü, kuvvetli kimseler olmasını beklememek gerekir. Zaten çocuğa güçlü olması temennisiyle de bu tür adlar verilmektedir; bu sebeple de adın anlamı ile şahsın fizikî ve karakteristik özellikleri arasında bir ilişki her zaman kurulamayabilir.

NOTLAR

¹ İslâm coğrafyacılarının Türkler ve Türk ülkeleri hakkında verdikleri bilgiler Şeşen 1998'de derlenmiştir. Bu eserde İslâm coğrafyacılarının kimi yerlerde inanılması mümkün olmayan şeyler anlatılmaktadır. Meselâ, İdrisi, Nüşet el-Müstak'ında Ye'cüc ve Mecüc'ün 22 kabileden oluştuğunu, Türklerin de bu 22 kabileden biri olduğunu söylemektedir (Şeşen 1998: 140). Yine İdrisi, Türk ülkelerinden birinde, bir göldeki balıktan ve bu balığın özelliklerinden bahsederken aşırı derecede bir mübalagaya başvurmuştur (Şeşen 1998: 115). Bunun yanı sıra İslâm coğrafyacılarında birbiriyle çelişen bilgiler de vardır (Şeşen 1998: 114).

² Bu kelime araştırmacılar tarafından genelde *Eretna* biçiminde okunmaktadır. Doğru biçimi *Er Tana* olmalıdır. Uğurlu, bu kelimenin yazının yanlış yorumlanması sebebiyle *Eretna* biçiminde standartlaştığını söylemektedir (Uğurlu 1994).

³ Buradaki *küçük* kelimesi "büyük olmayan" anlamındaki diğer *küçük* kelimesi değildir. Bilindiği gibi "büyük olmayan" anlamındaki kelimenin eski şekli *kiçig'*dir. Sonradan bu iki kelime kontaminasyona uğrayarak tek kelime hâline gelmiştir. 13. yüzyıl yadigarlarından olan Ebu Hayyan'da *kiçi* kelimesine "küçük, ufak" anlamı; *küçük* kelimesine ise "köpek yavrusu" anlamı verilmiştir (Caferoğlu 1953). Bugün çocuğa "küçük" biçiminde hitap edenler bu kelimeyi çocuğun boyu veya yaşı için kullanmaktadır, fakat çıkışında "köpek yavrusu" anlamı vardır, bugün unutulmuştur. Hatta günümüzde Türkiye Türkçesinde köpekler için kullanılan "kuçu kuçu" tabiri de arkaik bir kalıttır.

KAYNAKLAR

- Aalto, P., (Çev. E. Aydın),** 2000, "Orhon Yazıtlarındaki At İsimleri Üzerine", *Türk Dili* 587, s. 453-457.
- Akarsu, B.,** 1998, *Wilhelm von Humbolt'da Dil - Kültür Bağlantısı*, İnkılap Kitapevi, İstanbul.
- Aksan D.,** 1995, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları 439, Ankara.
- Altınkaynak, E.** 2002, Türk Dünyası Mitolojilerinde Yer Altı Diyarı Kartalları, *Türksoy* V, s. 11 - 16.
- Caferoğlu, A.,** 1948, "Küçük, Çocuk, Enik" Kelimelerinin Morfolojik ve Semantik Değişmelerine Dair, *Türk Dili - Belleten* 10-11, s.6-12.
- Caferoğlu, A.,** 1953, Türk Onomastiğinde At Kültü, *İ. Ü. Türkiyat Mecmuası 1951-1953, Cilt X*, s. 201-212.
- Caf. = Caferoğlu, A.,** 1968, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları 260, Ankara.
- Caferoğlu, A.,** 1988, Türk Onomastiğinde Köpek Kültü, *TDAY-Belleten* 1961, s. 1-11.
- Cichoński, D.,** 1985, Türk Mitolojisinde Kurt - Ana Sembolüne Dair, *Türk Dünyası Araştırmaları* 37, s. 117-130.
- Çağatay, S.,** 1988, Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler, *TDAY-Belleten* 1956, s. 153-177.
- Çınar, A. A.,** 1998, Türkmen Atı, *Avrasya Etütleri* 13, s. 103-119.
- Neşri = Unat, F. R., M. A. Köymen,** 1995, *Kitâb-ı Cihan-nümâ. Neşri Tarihi I - II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Oy, A.,** 1959, Dede Korkut Kitabında Kahramanların Ad Almaları, *Türk Dili* 99, s. 150-152.
- Ögel, B.,** 1997, *Türk Mitolojisi I - II*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları 2205, Ankara.
- Sagitov, M.,** 1986, Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma, *TDAY-Belleten* 1982-1983, s. 125-132.
- Süm. = Sümer, F.,** 1999, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I - II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Şeşen, R.** 1998, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 157, Ankara.
- Uğurlu, M.,** 1994, Zur Rolle der Schrift bei der Standardisierung der Sprache, *Dialog*, s.79-87.